

ДУХОВНИЙ ВІРШ ЯК СИНТЕТИЧНИЙ ЖАНР ДУХОВНОЇ КНИЖНОЇ ПОЕЗІЇ

Серед численних жанрів метафізичної барокової поезії увагу дослідників привертала і привертає духовний вірш [4; 44] – синтетичний жанр духовної книжної поезії, що нерозривно поєднав вербальне і музичне мистецтво. Власне, тому особливості цього жанру вивчали як літературознавці, так і музикознавці. Щоправда, незалежно одні від одних.

Духовна пісня належала до позалітургійних творів: її співали до літургії або ж після неї, вона, таким чином, перетворювалася на спільну молитву мирян, але так само її могли виконувати і поза церквою, у повсякденному вжитку – як індивідуальну молитву, індивідуальний роздум – пригадування певних подій, певних етичних норм і т. ін. (Деколи духовні пісні могли виступати як компонент релігійної драми для ілюстрації та посилення теми. Прикладом може бути пісня-роздум «Два разы съль» із драми О. Кониського «Воскресіння мертвих». Ця пісня увійшла до почаївського Богогласника). Отже, могли виникати численні варіанти одних і тих же творів, у яких посилювалися народомовні елементи, що полегшувало розуміння цих текстів. Загалом, якщо говорити про особливості жанру духовної пісні, то для нього характерна ще й така обставина, що тексти призначалися для якнайширшого загалу, жанр аж ніяк не вирізнявся елітарністю, навпаки, він мав «розважити, навчити й зворушити» кожного.

Духовні пісні – це тексти, що актуалізують, нагадують відоме. Духовним жанром загалом, а жанру духовної пісні зокрема, не притаманне прагнення до оригінальності. Духовна пісня – це варіація на певну, уже не одноразово розроблену тему, її автори користуються «готовим» словом. Скажімо, тема покаяння у Давидових Псалмах, у візантійських покайних гімнах, бесіди («слава») на цю тему писали святі Отці, вона була омовлена у текстах Кирила Туровського, в апокрифічних покайних віршах, і так само поставали барокові духовні окаянні пісні, творячи один великий інтертекст. Барокові тексти переспівують псалми, перегукуються із візантійськими гімнами тощо. Таким чином, важливо було по-новому подати тему, найвідповідніші художні засоби, фігури, метафори, за допомогою аргументів та прикладів активізувати символіко-алегоричне тло тексту, аби він міг виконати свої функції: розважити слухача розташуванням «словесь и украшеней», милозвучністю мови, зворушити його і навчити певним речам. Духовні пісні мали сильний вплив на слухача і завдяки гарній мелодії, і завдяки експериментам зі ритмікою тексту [1; 56].

Похвальні прозові духовні твори-гімни були відомі ще в Київській Русі. З другої половини XVI ст. на Україні почала з'являтися віршова релігійна лірика. Поширенню її особливо сприяла уніатська церква. Але нова духовна лірика активно приживалася і на православному ґрунті (вірші Золоровського збірника, творчість П. Беринди, К. Саковича, К. Транквіліона-Ставровецького, І. Волковича та ін.), так що у другій половині XVII ст. вона вже була поширена по всій території України.

У поширенні духовних віршів серед народу велику роль відіграла школа. В ній учнів навчали шляхом щоденник «екзерцицій» та «окупацій», себто класних і домашніх вправ, перекладати гімнографічну прозу силабічні вірші. При складанні кантів та псалмів учнів спершу орієнтували на твори західноєвропейських гімнографів (Мірета, Бідермана, Віземіна, Доната, Кохановського), а з часом і на вітчизняних авторів – Полоцького, Барановича, Прокоповича. Саме серед виконавців шкіл, переважно нижчого духовенства, виникали численні рукописні збірники духовних віршів. Перепишуючи і переробляючи засвоєні в школі твори, анонімні твори створювали і оригінальні канти, релігійні вірші та молитви.

Дуже багато творів духовної лірики польською мовою – кантів, псалмів та ін. – залишив Лазар Баранович. Здебільшого твори витримані в дусі богословської риторики, пересипані біблійними цитатами та водночас побудовані з врахуванням смаків епохи бароко – з штучними порівняннями, символами та алегоріями, грою слів, римованими заголовками, розмаїтою строфікою, а іноді й фігурною будовою вірша [2; 28].

Авторам численних духовних віршів був Дмитро Туптало. Уже в своїй першій книзі «Руно орашенное» (Чернігів 1680), яка витримала кілька видань, Туптало вмістив багато віршів на честь богородиці. Він створив також кілька віршових «вьнцов», присвячених Ісусу Христу, богородиці, янголам, великомучениці Варварі, Миколаю-чудотворцю, Іоанну Предтечі та страстям Христовим. Йому ж приписують пройняті щирим почуттями дуже популярні в свій час канти «О горе мнь, гръшнику суцу», «Пробудись од сна», «Взираи с прилежаніен» та багато інших.

Спробу викласти «Біблію» віршами зробив у 1697 р. Самійло Мокрієвич, надрукувавши книгу «Виноград домовито благим насадженням». Не маючи особливого поетичного хисту, Мокрієвич досить вправно римував біблійні тексти.

Довжелезні віршові «описи» видав наступник Барановича на чернігівській єпископській кафедрі Іоанн Максимович.

Складачі деяких рукописних збірок дотримувалися певної класифікації, об'єднуючи духовні вірші

у чотири тематичні групи: на честь Ісуса; на честь богородиці; на честь святих; про марність і швидкоплинність життя, необхідність каяття, потойбічну відплату.

Духовні вірші і пісні тривалий час поширювалися в рукописних співиниках і виконувалися за писаним текстом на різні потреби. У репертуар лірників і кобзарів вони входили після тривалого навчання. Останній етап навчання молодого лірника чи кобзаря у свого вчителя (майстра) відводився вивченню пісенного репертуару. Лірник заучував напам'ять ті пісні, які знав його вчитель. У репертуарі кожного народного співця були світські і духовні пісні; це був сталий репертуар, перейнятий з певного джерела. Духовні пісні, псалми і канти виконувалися професійними виконавцями, бо виконання їх, як і дум, вимагало спеціальної підготовки. Про духовну поезію впродовж усього історичного періоду її розвитку можна сказати, що вона постійно була на стику професійного і народного мистецтва, літератури й фольклору.

Книжна духовна лірика другої половини XVIII ст. продовжує головну тему попереднього періоду – швидкоплинності людського життя, близької смерті і загалом марності світу сього. «Потойбічне життя» малюється тільки в загальних рисах: вічні муки, пекельний вогонь або блаженство в товаристві праведників і ангелів. Підкреслюється один момент соціального порядку: перед смертю всі рівні – вона не минає ні царів, ні князів, ні багатів, відкупитися від неї не можна. Помираючи, бідний усвідомлює, що позбавляється мук на сьому світі, а багатий жаліє за нагробаним добром.

Українська духовна лірика XVIII ст. – це своєрідний церковний календар у піснях і віршах. На кожний день було складено пісню, у якій розповідалося про того святого чи про ту подію, які відзначалися цього дня. На честь «святих» чи подій церковної історії першої величини складалися цілі цикли пісень, у яких варіювалась одна тема (різдвяні, великодні, богородичні, архангелам, апостолам, святим та ін.). Окрім цих були ще пісні, не пов'язані з іменами і датами: морально-повчальні, сирітські, покайні, при мерці, отпустові, пісні місцевим чудотворним іконам тощо. Репертуар цей величезний, відомо понад дві тисячі пісень і їх варіантів. Оскільки ця поезія побутувала в середніх і нижчих верствах міського та сільського населення, то в неї проникали і народні мотиви, знаходили відображення деякі сторони народного життя. Духовна поезія співіснувала з поезією світською – книжною і народною. Можна говорити про їхній взаємовплив і взаємозбагачення. Народна поезія запозичувала з духовної переважно зовнішню форму строфи, рядка, окремі образи, слова. У духовну поезію з народної переходили народнопоетичні образи, народні слова й вирази, апокрифічні мотиви і сюжети, що знижували книжну риторичність, наближали тверду церковщину до народного розуміння, – тлумачили ортодоксальні ідеї в народному дусі. Українська духовна лірика XVIII ст. була локальним варіантом поезії, що культивувалася в сьому християнському світі, вона мала глибокі джерела в апокрифічній літературі, а найбільше – у богослужбних церковних книгах що були, тоді у загальному вжитку, – євангеліє, псалтир, цвітна і пісна тріоді, служебна загальна мінеї, акафісти, октоїх, житія святих, прологи та ін. [6; 278]. З цих книг запозичувалися зміст, образи, окремі фрази, вирази.

Отже, українська духовна лірика XVII-XVIII ст. була локальним варіантом поезії, що культивувалася в усьому християнському світі, вона мала глибокі джерела в апокрифічній літературі, а найбільше – у богослужбних церковних книгах, що були тоді у загальному вжитку, – євангеліє, псалтир, цвітна і пісна тріоді, служебна і загальна мінеї, акафісти, октоїх, житія святих, прологи та ін. З цих книг запозичувалися зміст, образи, окремі фрази, вирази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія української поезії: У 6-и т. – К., 1984. – Т.1. – С. 45-70.
2. Баранович Л. Світ стрясають грози на людські сльози. – К.: Молодь, 1989. – С. 28.
3. Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-ох кн. – Львів, 1994. – 555 с.
4. Криса Б. Характер самоусвідомлення української поезії у XVII – XVIII ст. // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів: 1992. – Т. II. – С. 44-55.
5. Масло Л.М. Лазар Баранович: Джерела духовності// Рідна школа. – 1993. – № 11-12. – С. 11.
6. Сулима М. Про версифікаційні особливості книжної української поезії середини XVII ст.// Українська поезія. Середина ХУІІ ст. – К., 1992. – С. 24-28.

Ітрина Н.

Науковий керівник – доц. Скуратко Т. М.

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ПОЕМИ ІВАНА ДРАЧА «ДУМА ПРО ВЧИТЕЛЯ»

З іменем Івана Драча тісно пов'язане визначення «шістдесятники». Втім, з-поміж інших своїх сучасників він вирізняється тим, що ніколи не буває однозначним. Його поезія не вкладається в звичні норми, в рамки якоїсь однієї стильової лінії, творчої манери. Про що б не писав І. Драч, він прагне збагнути людину, її сутність, пізнати насамперед себе, а через себе – інших людей, їхній макро- і мікрокосмос.

Помітним явищем української літератури стали драматичні поеми І. Драча, що виростили з його лірики і кінодраматургії, синтезувавши в собі жанрову матрицю драми, ліро-епічної поеми та деякі прикмети кінодраматургії. До жанру драматичної поеми належать такі твори Івана Драча, як «Дума про Вчителя» (1982), «Соловейко-Сольвейг» (1982), «Зоря і смерть Пабло Неруди» (1980).